

зованої й імперської держави, але протягом більшої частини історії взагалі не мала незалежності. Період відносно незалежності в українській історії пов'язаний з устроєм козацьких державних утворень, принципово відмінним від російського самодержавства. Ця відмінність у національному досвіді мала вплинути на сприйняття подій періоду розпаду СРСР і поведінку в цій ситуації наших народів. В українській свідомості не могло бути такого характерного для росіянина прагнення швидше пройти період політичної невизначеності й повернутися до нормального існування при безальтернативній владі.

Іншою вкрай важливою відмінністю російської й української культур, що мали вплив на політичний розвиток постсоветської епохи, була відмінність міри національної консолідації. Російський народ, який був етнічним ядром імперії, раніше від українського сформувався як нація і досягнув значно більшої культурної однорідності. На всьому величезному просторі від Калінінграда до Владивостока російське населення має дуже мало регіональних культурних відмінностей і слабкі регіональні самосвідомості. Ця культурна однорідність при загальній для всього постсоветського простору нерозви-

нутості інститутів громадянського суспільства означає атомізованість індивідів, їх відносно беззахисність перед державою.

І навпаки, наявність в Україні великих культурних відмінностей, пов'язаних із незавершеністю процесу національного будівництва (чотири церкви, що претендують на національну роль, дві розмовні мови, дуже значні регіональні культурні відмінності й самосвідомості), створює почасти функціональну заміну інститутів громадянського суспільства, почасти – основу для його формування.

Відмінності національних культур і національних психологій росіян і українців, що вплинули на постсоветський політичний розвиток, є, як на мене, безсумнівними. Та чи можна ці відмінності оцінити? Чи можемо говорити, що одна культура «краща» від іншої?

Думаю, що оцінки можливі, проте вони не повинні мати абсолютного характеру. Це оцінки з огляду на певні завдання, які стоять перед суспільствами, і, залежно від зміни цих завдань, «переваги» можуть обертатися на «вади» й навпаки.

Якщо керуватися завданнями будівництва потужної національної держави,

здатної підкорити своїй волі інші, тобто тими завданнями, які стояли перед усіма народами в XVIII – на початку XX століть, то росіяни є народом, який досягнув величезних успіхів, і риси росіян, сформовані історією та культурою, безсумнівні, сприяли цим успіхам. Росіяни створили те, про що мріяли націоналісти інших країн: потужну єдину імперську державу з великою національно-російською культурою. Та риси, завдяки яким досягається успіх в одній ситуації, можуть спричинити неуспіх в іншій. Якщо завданням є не побудування великої національної держави, але побудування демократичного суспільства, «переваги» стають вадами. Національно-державні успіхи Росії протягом усієї її історії обертаються на поразки, коли постає нове завдання – завдання демократичного будівництва. І навпаки, те, що можуть оцінювати як українські «вади» (брак потужної державної традиції, культурна неоднорідність), сприяє успіхам у виконанні нових завдань.

У казках «розумні старші брати» в новій неочікуваній ситуації поступаються «дурному» молодшому саме тому, що вони «розумні» та наслідують звичну систему поведінки, яка дотепер завжди приносила успіх, але стає не-

ефективною в новій ситуації. В ієрархії советських народів росіян уважали за «старших» братів, і з погляду завдань національно-державного будівництва це справді так і було. Та коли історія ставить нові завдання – побудову демократичного суспільства, молодший брат випереджає старшого.

Протягом постсоветської епохи триває дивергенція політичних систем. Та навіть у рамках цієї епохи вона не є процесом незворотнього розходження: системи то віддаляються одна від одної, то наближаються, і було би хібною розуміти дивергенцію як постійне й рівномірне віддалення одне від одного та екстраполювати її в майбутнє. Побудова демократії є об'єктивною метою сучасного розвитку. Різні народи, прагнучи цієї мети, наражаються на розмаїті труднощі, але так чи так її досягають. Однак у великому часовому проміжку зона демократії розширюється. Росія приїде до реальної демократії, очевидно, пізніше й болісніше, ніж Україна, але таки приїде, й тому нинішню дивергенцію варто розуміти як тимчасове явище. Тепер ми віддаляємося одне від одного. Та за якийсь час, коли система, заснована на стабільних «правилах гри» та можливості перемоги різних політичних сил, запанує в Росії, ми знову зближимося. □

Короткий курс російсько-української ленініани

Роман Шпорлюк

Небажання російських еліт перед 1914 роком визнавати українців нацією істотно, а в певних історичних моментах і вирішально посприяло перемозі тоталітаризму в 1917–1920 роках, – а це, серед інших негативних результатів, перешкодило витворенню модерної російської нації західного зразка.

У критичних моментах революційної боротьби, а надто після більшовицького перевороту, відмова їхніх російських опонентів визнати українську націю допомогло більшовикам спершу здобути, а відтак утримати владу. Деякі вороги більшовиків хоча й бачили, що ті встановлюють тоталітарний режим і нищать суспільство, все-таки підтримували їх, попри їхні дії, вбачаючи в Леніні рятівника єдиної та неподільної Росії й сподіваючися, що її раніше чи пізніше буде відновлено – без більшовиків, але з українськими землями.

Ця трагічна історична «кон'юнктура» мала й інший аспект: оскільки Ленін іще перед 1914 роком був єдиною значною фігурою серед росіян, хто принаймні формально визнавав, що українці є окремою й рівною з росіянами нацією, більшовики на певному етапі громадянської війни змогли прихилити до себе деякі елементи української лівиці, яким видавалося, що ті пропонують українцям ліпшу долю, ніж решта російських сил, і що «табір Леніна» й, умовно кажучи, «табір Грушевського» здатні досягти якогось «історичного компромісу». Проте, як покажуть події кінця 1920-х – початку 1930-х років, пакт із більшовиками виявився ілюзією.

Однак спершу про те, чого в цьому есеї не буде. Найперше, я не претендую на внесок у вивчення історії чи теорії тоталітаризму. Отож тут не буде порівнянь німецького нацизму та російського комунізму, хоча годі не помітити, що два найпотужніші тоталітарні рухи XX століття змогли здобути владу там, де перехід від імперії до модерної нації був тривалим та болісним,

Фото Юрія Косіна

а тоталітаризм правив за альтернативу «нормальній» національній державі. По-друге, хоча в цьому тексті чималу увагу присвячено ідеям і політиці Леніна, однак постулюємо і не доводитимемо, що ленінізм є тоталітарною ідеологією. По-третє, встановлений за більшовиків режим ніколи не був «советською» («радянською») системою, де влада мала бути здійснювана через «совети» («ради») – органи, що їх вільно обрали робітники, селяни або солдати. Завдання цього есею – розмисел про роль, яку

тоталітаризм відіграв у відносинах між Росією та Україною.

А що майже всі головні дійові особи нашої оповіді є учнями Маркса, то перша цитата буде з «Маніфесту Комуністичної партії». Як свідчить мій багатолітній досвід університетського викладача, студенти легко впізнають, звідки походять ці слова: «Історія всіх суспільств, що існували до цього

яких тут бракує: «або спільною загибеллю класів, що вели між собою боротьбу».

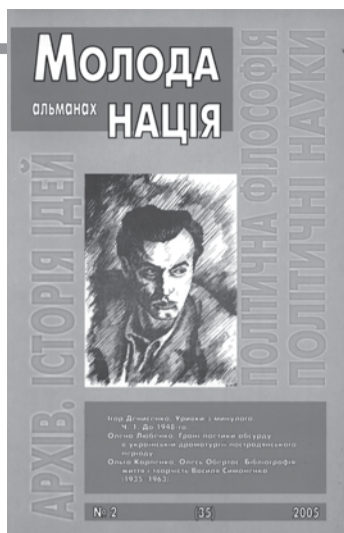
На жаль, історія марксизму змушує замислитися, чи багато Марксових самопроголошених учнів узагалі дочитали першу частину «Маніфесту Комуністичної партії». На початку XIX століття Чаадаєв стверджував, що історія Росії навчила інших, чого не слід робити. Можна сперечатися, чи він мав рацію щодо минулого, але хист провидця, безсумнівні, мав. Бо й справді, впродовж більшої частини XX століття історія Росії – й, немінуче, України також, – була потужним взірцем того, що відбувається, коли боротьба класів не виливається в «революційну перебудову всього суспільства», а спричиняє взаємознищення класів, що вели між собою боротьбу. XX століття показало, що це може статися також і з націями. Прислухаймося тут до Адріана Гастінгса, який на Веберову характеристику Франції XIX століття як нації, що не є «даністю», а постійно «перебуває у процесі творення», завважив: в історії націй «зворотний процес теж можливий»¹.

Ці дві цитати будуть за відправну точку для наших роздумів про тоталітаризм у російсько-українських відносинах, які, на думку Андреа Граціозі, «відіграли вирішальну роль у всіх критичних моментах історії нашого століття, починаючи з громадянської війни до розпаду СРСР, включно, звісно, з 1930-ми роками».

Ленін

Мій улюблений текст на тему ленінського бачення українсько-ро-

¹ Adrian Hastings. *The Construction of Nationhood*, с. 26, цитуючи Eugen Weber. *Peasants into Frenchmen*. – London, 1977, с. 493.

Молода нація 2005, №2 (35)

Альманах уміщує спогади Ігоря Денисенка, політв'язня сталінських таборів: людина, на дитинство якої припали передвоєнні та воєнні роки, розповідає про тодішній Київ, у певному сенсі – «свій», бо він і родинний, і подвірний, і «психологічний»; а ще – Київ внутрішнього виміру національної історії. Особливо багато автор пише про церковне життя міста. У розповіді про кілька післявоєнних років (опублікована тут перша частина спогадів доведена до 1948 року) читаємо про культурну атмосферу часу та зародження нової хвилі репресій супроти інтелігенції. Літературознавча частина вміщує розвідку Віри Кандинської про ідеологічне тло та художнє втілення ціннісних корелятів культури в українській соцреалістичній прозі 1930–1950 років. За матеріал статті правлять тексти Олександра Корнійчука, Володимира Владка, Олесь Гончара, Олександра Копиленка. Це ретельне й цікаве дослідження створює, втім, не менш цікаве відчуття парадоксу: тексти виявляються чи не «приреченими» на те, щоби їх розглядали як неподільну й невідчужувану власність одного (відносно молодого й обмеженого, до речі – навіть зі врахуванням «додатків» від фрейдизму) ідеологічного дискурсу; звідси програмовість й імпліцитно – певна штучність їхньої естетики (якщо вона взагалі А); хоча в назві статті на першому місці декларовано, що йтиметься, поза іншим, і про «естетичні параметри» цих текстів. Олена Любенко пропонує наукову візію оприявлення поетики абсурду в українській драматургії «пострадянського періоду» – п'єси, написані за радянських часів (від 1970-х років), а опубліковані в 1990-ті (Олег Лишега, Володимир Діброва, Лесь Подерв'янський). Авторка наголошує на особистості цієї лінії щодо західного Театру Абсурду (відповідно, на відмінностях поетики абсурду від абсурдизму як світоглядно-стильової домінанти письма). Спробу реконструювати змістові засади «романтики вітаїзму» на основі «Щоденника» Аркадія Любенка та віднайти концептуальну й художню цілісність цього тексту робить Наталя Видашенко. Автори політологічних студій вивчають ідеологічний «образ» української опозиції (точніше, труднощі з його окресленням – стаття Петра Вознюка), різні тлумачення феномена влади (Володимир Калуга) та іншомовні запозичення в політичному телевізійному дискурсі (Наталя Рудніченко бачить у них ознаку мовно-ідеологічної експансії, з витісненням «питомих лексем»). Альманах також містить докладну бібліографію життя і творчості Василя Симоненка (її підготували Ольга Карпенко та Олесь Обертас), матеріали XI семінару творчої молоді в Ірпені, традиційну хроніку й книжкові анотації.

Наталя Іванова

сійських стосунків – це стаття «Про національну гордість великоросів», вміщена в грудні 1914 року в часописі «Соціал-демократ» (Женева). Зважаючи на роль, яку зіграє її автор – передовсім у російській та українській історії, – головні тези статті варті особливої уваги. Вже сам заголовок свідчить про авторове ставлення до національної ідентичності росіян: Ленін відкидає «спільноруську націю» на користь великоруської, яку розглядає як рівну з українською, а називаючи військові цілі панівних класів царської Росії, пише, що «ті ж поміщики» мають за мету «душити Польщу та Україну».

Ленін був самотнім значним російським діячем, який навіть перед 1917 роком не ідентифікував Росію з усіма східними слов'янами і вважав великоросів однією, а українців – іншою нацією. Російську національність він ототожнював із великоросами. Він не говорив про національну гордість росіян.

...І ми, великоруські робітники, сповнені почуття національної гордості, хочемо хай там що вільної та незалежної, самостійної, демократичної, республіканської, гордої Великоросії, яка буде свої відносини з сусідами на людському принципі рівності...

– писав Ленін. Отже, Великоросія не була для нього синонімом Росії загалом, себто Російської імперії, що видно із застереження «доморослим соціалістичним шовіністам, Плеханову, та ін. та ін.»: підтримавши «великоруський великодержавний капіталізм», вони «стануть зрадниками не тільки своєї батьківщини, вільної і демократичної Великоросії, але й зрадниками пролетарського братерства всіх народів Росії, тобто справи соціалізму».

«Критичні замітки з національного питання» – інша Ленінова праця, написана ще до 1917 року. Як відомо, Ленін у ній закидав єврейським та українським соціалістам, що вони є націоналістами й опираються асиміляції своїх етнічних одноплемінців у російську мову та культуру, а отже, імпліцитно, у російську націю. Він звинувачує соціалістів, які протиставляють українську культуру великоруській, у кричущій зраді інтересів пролетаріату на користь буржуазного націоналізму:

Є дві нації в кожній сучасній нації – скажемо ми всім націонал-соціалістам. Є дві національні культури в кожній національній культурі. Є великоруська культура Пурішкевічів, Гучкових і Струве – але є також великоруська культура, яка характеризується іменами Чернишевського і Плеханова. Є такі самі дві культури в українській, як і в Німеччині, Франції, Англії, у євреїв і т.д. Якщо більшість українських робітників перебуває під впливом великоруської культури, то ми знаємо твердо, що поряд з ідеями великоруської попівської і буржуазної культури діють тут і ідеї великоруської демократії та соціал-демократії. Борючись з першого роду «культурою», український марксист завжди виділить державну культуру і скаже своїм робітникам: «всюля можливість єднання з великоруським свідомим робітником, з

його літературою, з його колом ідей обов'язково всіма силами ловити, використовувати, закріплювати, цього вимагають корінні інтереси і українського, і великоруського робітничого руху».

Послідовніше застосовуючи власний класовий аналіз російської ситуації 1910-х років для характеристики часу напередодні Першої світової війни, Ленін мав би завважити, що Росія складалася з трьох «націй»: окрім буржуазної нації Струве та пролетарської Леніна, була ще царистська/передкапіталістична/абсолютистська Пурішкевічева «нація», яку нація Струве хотіла замінити. А якби Ленін спромігся визнати, що національність має складники, які годі звести до котрогось із зіткнутих у конфлікті соціальних класів, він був би краще приготований до деяких труднощів, що заскочили його режим після 1917 року.

Ба більше, Ленінові не йшлося про національну ідентичність селян, які напередодні війни становили більшість великоросів. За Марксом і Леніном, селянство є залишковим елементом докапіталістичної системи. До якої нації долучила б його гадана «націоналізація» – до пролетарської чи до буржуазної?

Зрештою, навіть дослідникові-початківцю одразу зрозуміло: Ленінове твердження про те, що в Україні існують «такі ж дві культури», як і «в Німеччині, Франції, Англії» навряд чи слушне, адже зіставляє нації – піонери капіталістичної індустріалізації з нацією переважно домодерних, докапіталістичних селян. Ця теза свідчила про відмову Леніна – на відміну від соціалістів як Габсбурзької імперії, так і неросійських народів імперії Романових – визнати націю за спільноту, в певному розумінні понад класовими поділами.

Ленін не пояснює, як узгодити наявність пролетарської великоросійської нації з твердженням про інтернаціональну й усесвітню природу пролетаріату. Він просто заявляє, що РСДРП є інтернаціональним речником усіх націй імперії. Але ні Ленін, ані його прибічники не казали, чи існує загальноімперська пролетарська нація, яку має представляти ця пролетарська партія... Що саме дало змогу ленінській РСДРП представляти навіть ті народи імперії, які не мали пролетаріату? Ленінова партія не вважала себе партією великоросів – вона наголошувала, що промовляє від імені робітників усіх національностей імперії. Уряд, що його Ленін сформував у листопаді 1917 року, не вважав, що відповідає тільки за Великоросію. Він наголошував, що його влада сягає всіх частин імперії, ба більше, розглядав себе як піонера набагато ширшої європейської та світової пролетарської держави.

Чому 1917 рік відрізнявся від року 1789-го

Поки Ленін та інші соціал-демократичні «інтернаціоналісти» чекали, що всесвітній пролетаріат «у передових країнах Європи» перетворить війну націй та держав на загальноєвропейську війну проти буржуазії, в Росії в березні 1917 року вибухнула революція. Ані Тимчасовий уряд, ані представлени в Думі сили, ні прихильники советської системи не те що не плану-

вали, а навіть не бачили Росію національною державою, наступницею багатонаціональної імперії. Навпаки, Тимчасовий уряд відкрито проголосив себе спадкоємцем царських прерогатив у таких справах, як статус Фінляндії чи стосунки з Польщею. Поборників советського розв'язання теж не надто цікавили мапи.

Інакше кажучи, нікому й на думку не спадало, що географія Росії відмінна від географії імперії. Можливо, російські ліберали та демократи поводитися б інакше, якби більшовики захопили владу пізніше, й вони змогли би побачити, що їхню ситуацію можна порівняти з появою Туреччини на руїнах Османської імперії чи (невдалою) спробою німців збудувати єдину німецьку національну державу, спадкоємицю і Габсбурзької, і Гогенцолернської монархій. Але на це їм забракло часу.

Ба більше, російська національна модель могла також зблизити міські освічені класи та російське селянство й відтак допомогти вийти за межі поділу між прихильниками Думи / Тимчасового уряду й тими, хто хотів перемоги советських сил. Приклади Західної та Центральної Європи й Америки свідчать, що росіяни могли піти їхнім шляхом і звернутися до міжкласової солідарності заради нової демократичної національної держави, обернувши революцію на акт націєтворення.

Ця відмова «уявити» Росію, готову мати справу з тими народами колишньої імперії, що претендували на незалежність або воліли вести переговори на рівних про ту чи ту нову федеральну структуру, дав у руки більшовикам засіб, який забезпечував їхнім претензіям на владу підтримку «національностей».

Ідея советської влади була дополітичною та донаціональною – вона завдячувала свою популярність визнанню, що більшість російського суспільства залишалася на добуржуазному національному щаблі, а про пролетарську націю й говорити не випадало. Ленін, звісно, знав, що, згідно з Марксовим «Маніфестом», пролетаріат повинен передусім «завоювати політичне панування, піднятися до становища національного класу», конституюватися як нація, і тому наразі сам є національним, хоч і зовсім не в буржуазному сенсі, але 1917 року він свідомо знехтував цю тезу.

Це твердження з 1848 року змушує замислитися над тим, чим, на думку Леніна, була нація. 1917 року більшовики не оголосили пролетаріат нацією, а надто – пролетарською великоросійською нацією. Вони уникали будь-яких згадок про територіальні чи етно-національні межі поширення своєї майбутньої влади. «Пролетаріат», що його представляли Ленін зі своєю партією, з очевидних причин не став нацією «в буржуазному розумінні» (це не вдалося й буржуазії, коли між березнем і листопадом вона була при владі), але так само він не зміг «сформуватися» і як пролетарська нація. Себто, не було способу промовляти ані до селян, зокрема, й до мільйонів у шинелях, ані до робітників – здебільшого неписьменних городян у першому поколінні.

Якби Ленін, як і раніше, вважав, що всередині російської нації існує дві нації, він проголосив би створення

нової соціалістичної «Великоросії» у сподіваній «російській» федерації. Означення «російський» не мало б етнічного характеру, а просто означало би федерацію народів колишньої царської імперії.

Із відстані часу в класово редукованій погляді більшовиків на націю можна вбачати і джерело їхнього початкового успіху («національність» важила для них небагато, тож вони могли обіцяти тим, кому на цьому залежало, все, що ті хотіли, доки влада надійно перебувала в руках партії), і, водночас, також причину падіння врешті-решт комуністичного проекту. На зламі 1980–1990-х років «національна форма» стала національним змістом, а «соціалістичний зміст» виявився мертвою формою.

Анархістська Утопія замість міжнародної пролетарської революції

Війна спричинилася до появи найрізноманітніших версій того, що станеться після неї. З одного боку, націоналісти вітали війну між світовими потугами як початок боротьби за звільнення бездержавних націй. Водночас у тих самих подіях деякі соціалісти вбачали початок кінця національних держав, поразку націоналізму. Але це була їхня, спільна з Марксом, ілюзія. Нині навіть науковці-марксистки визнають, що пролетарят ніколи не був інтернаціональним, і вже напевно не перед тим, як його «націоналізували». «Альтернативою національній політичній свідомості на практиці був не «інтернаціоналізм робітничого класу», а суб-політична свідомість, яка ще функціонувала в значно менших або неспіввідносних із національною державою масштабах», – зазначив Ерик Гобсбавм. Саме це сталося під час громадянської війни в «Росії»: «інтернаціоналісти»-більшовики скористалися з суб- (чи до-) політичної ідеї «радянської влади». «Дальший перебіг революційного процесу відбувався під гаслом радянської влади, а підтримка Жовтневої революції була підтримкою *влади Рад*, а не влади більшовицької партії», – писав 1988 року Лешек Колаковський у «Головних течіях марксизму»:

Проте влада Рад була анархістською утопією; вона означала суспільство, в якому народні маси, здебільшого неосвічені й неписьменні, розв'язуватимуть на постійному вічі всі економічні, соціальні, військові й адміністративні питання. Навіть важко сказати, що владу Рад знищили: хоча гасло «Ради без комуністів» часто виголошували під час народних антибільшовицьких бунтів, втілити його було неможливо. Більшовицька партія це знала. Вона зуміла забезпечити собі підтримку як *влада Рад* і зосередити революційну енергію у той момент, коли була єдиною партією, готовою одноосібно взяти владу в свої руки. <...> Ані Ленін, ані більшовики не «зробили» революції. З кінця століття було очевидно, що російське самодержавство хитається й неминує впаде, хоч жодні «закони історії» не визначали форми того падіння. Лютнева революція була наслідком збігу багатьох обставин: війни, вимог селянства, спогадів про 1905 рік, змови лібералів, підтримки Антанті, радикалізації робітничих мас.

Події 1917 року та їх наслідки засвідчили поразку і ліберального, взорованого на Заході націєтворчого проекту Росії, і пролетарської/інтернаціоналістичної візії Леніна та більшовиків. Восени 1917 року Ленін запевняв своїх товаришів, що коли мирні пропозиції більшовиків буде відкинута, війна перетвориться на революційну і військово-тільки зміцнить Росію. Ці сподівання були доволі нереалістичні, адже «російська армія не була придатна ні для світової революції, ні для захисту батьківщини»². В лютому 1918 року Ленін дійшов іншого, «спасительного» висновку: всі спроби зберегти армію не лише марні, а й небезпечні, бо «селянська армія <...> після перших же поразок – може, навіть не через місяці, а через тижні – скине соціалістичний робітничий уряд».

Рятівники імперії на боці більшовиків

«Наприкінці 1917 року більшовики дістали підтримку з несподіваного боку. Сергій Ольденбург, постійний секретар Академії наук, запропонував їм експертні послуги етнографів, лінгвістів та інших науковців, чимало з яких віддано служили цареві»³. Серед тих експертів були і чільні члени Тимчасового уряду, а сам конституційний демократ Ольденбург «називав себе конституційним монархістом». Так постав «альянс» більшовиків із ліберальними експертами, які, згідно з Франсін Гірш, мали «власну революційну програму – перетворити Росію на модерну державу за допомоги наукового знання».

Безсумнівно, *Росія* для них була продовженням колишньої імперії, і вони правильно висували, що шанси утримати цілу імперію під контролем Петрограда/Москви у більшовиків більші, ніж у будь-якої іншої російської партії – ліберальної, демократичної а чи консервативної. Ці російські етнографи-патріоти служили системі, яка скасувала політику, одне слово – тоталітарній системі. Нації, задля чийого добра працювала партія та науковці, не могли самі вирішувати, що для них ліпше. «Советський Союз був новим типом ученої держави, – завважує Гірш. – Більшовики, як і очільники решти модерних країн, убачали в уряді інститут, що має прерогативи і владу впливати на землі та народи й змінювати їх. Але Советський Союз вирізняло з-поміж решти те, що його керівники стверджували, буцімто можуть розуміти, контролювати й пришвидшувати сам історичний процес».

Водночас «імперські експерти» вимагали для себе «активнішої ролі у вивченні й управлінні імперією», а багато з них «відігравали важливу роль у фінансованих державою заходах на категоризацію населення та прославлення імперії». Тому советську національну політику Гірш описує як «продукт співпраці більшовиків та імперських експертів». Для нас важливо, як вона пояснює, чому Ольденбург зі своїми товаришами уклали «революційний альянс» із більшовиками, – революційний,

з огляду на його витоки та мету трансформувати Росію в модерну державу і зіпертий на спільній високій оцінці наукового

керівництва, але не на спільній вірі в марксистську ідеологію чи соціалізм... Ольденбург і його колеги були патріотами своєї держави, які в ученому уряді бачили бажану ціль, навіть самоціль, а також засіб захистити національні й імперські інтереси Росії. Натомість для більшовиків учений уряд був інструментом радикальнішої революції.

Зрозуміло одне: ці етнографи не переймалися розвитком модерної російської нації, вони були віддані державі. Здається, вони швидко змирилися з тим, що першою жертвою російської революції стала демократична Росія.

Ці етнографи не були самотніми російськими імперськими націоналістами, прихильними до більшовицького режиму. Вже на початку 1920-х років деякі емігранти-антикомуністи дійшли висновку, що ідентифікація комунізму з Росією рівнозначна, за словами Ніколая Устрялова, зі створенням *советської державної нації*, яка була *російською* політичною нацією. Устрялова не бентежила советська політика сприяння місцевим культурам і мовам: «Хай у рамках єдиної державності, просякнутої міцним усвідомленням своєї рятівної історичної єдності, цвітуть і піняться різноманітні, різнобарвні традиції, звички, звичаї, культури. Нехай триває дружне і вільне змагання між ними...» («Под знаком революции», Харбін, 1927). Головне, держава залишалася єдиною.

Українсько-більшовицький «альянс»

Своєю реакцією на національні рухи у 1917 році й пізніше більшовики довели, що вчать дуже швидко. Вони вирішили перетягнути неросійських націоналістів на свій бік, видавши себе за опонентів російського націоналізму та прихильників національних прагнень «іногородців» (за умови, що ці прагнення здійснюватимуться у межах, визначених і контрольованих більшовиками, себто в межах їхнього плану дій: націоналізації, державного контролю над торгівлею, скасування приватної власності на землю тощо).

Поборюючи Грушевського, Ленін формально приймав його засновки. На противагу київській Центральній Раді він створив Раду в Харкові, але змусив її виступати від імені тієї ж України, що й Грушевський – не від імені Малоросії, Росії, Східної України чи міжнародного братства робітників. Проти буржуазної (чи «дрібнобуржуазної») України Ленін виставив Україну пролетарську.

Це узгоджувалося з його теорією про існування двох націй усередині однієї. Але Ленін послідовно застосовував свою довоєнну формулу: його уряд стверджував, що представляє не лише росіян, а всі народи колишньої імперії, окрім тих, що їх більшовики визнали за незалежні.

Неросійські націоналісти ладні були прийняти це, бо їхні інтереси лежали

² Л. Г. Протасов. *Всероссийское Учредительное Собрание: История рождения и гибели.* – Москва: Росспен, 1997, с. 250.

³ Francine Hirsch. *Empire of Nations: Ethnographic Knowledge and the Making of the Soviet Union.* – Ithaca and London: Cornell University Press, 2005, с. 21–22.

Неприкосновенный запас 2005, №6 (44)

Черговий зошит «НЗ» присвячено сторіччю першої російської революції 1905 року. В сучасній Росії, констатують редактори, цю революцію, що принесла країні конституцію, парламентаризм, загальні вибори, багатопартійну систему, спіткало майже цілковите забуття. Вміщені у виданні матеріали покликані осмислити його причини.

Програмою статтею є сміливий аналіз італійської дослідниці Марії Фереті «1905 рік: сто років забуття», де авторка крізь призму подій 1905 року намагається діагностувати теперішню суспільну ситуацію. Московський історик Александр Шубін, вдаючися до типологічного та проблемного аналізу, намагається визначити місце революції 1905–1907 років у системі історичних координат. Ленінова теза про те, що революція 1905 року стала генеральною репетицією революції 1917 року, визначила діяльність радянських істориків на 70 років. Розібратися в історіографії першої революції допомагає розвідка Абрахама Аше-ра. Цілковитим несподіваним поглядом представляє стаття Вадіма Дамьє «Століття Советів і сучасна російська лівиця». Автор намагається довести, що правдива російська лівиця могла би використати ідею рад як інституту суспільної організації населення. Місцем революції 1905 року в російських підручниках історії – а радше їх відсутністю там – переймається Юта Шерер. Цей невеличкий огляд актуалізує чимало аспектів російської історичної свідомості. Розглянути вплив першої російської революції на розвиток права та юридичної освіти запропоновано у розвідці Андрея Медушевського про конституційні революції в Росії ХХ століття та статті Мішеля Тисьє «Яка юридична освіта потрібна Росії». Кілька статей присвячено окремим соціальним та етнічним групам, що так чи так узяли участь у першій революції: в полє зору авторів потрапили робітники та пролетаріят, ліберальна інтелігенція, академіки й науковці. Ці публікації логічно продовжує розвідка Олега Будницького «Євреї та революція 1905 року в Росії: зустріч із народом», стаття Салавата Ісхакова «Перша російська революція та мусульмани» і нарис Конрада Зелінського «Повстання чи революція? 1905 рік у Царстві Польському».

О. М.

передовсім у царині комунікації, про-дукування та поширення ідей, символів, послань – у школах, пресі, книжках. Найбільше для них важило те, що більшовики були єдиною силою в Росії, яка погоджувалася не суперечити культурним і освітнім цілям національностей. Отож угода між більшовиками та націями ґрунтувалася на тому, що для обох партнерів важ-

Кристофер Мей
Інформаційне суспільство
Скептичний погляд

Київ: «К.І.С.», 2004

Автор, чий науковий інтерес стосується також інтелектуальної власності, поділяє погляд на історію людства як на послідовний процес і з цієї позиції критикує твердження про прихід нової ери чи кінець історії, спричинені розвитком інформаційних технологій. Розглядаючи докази на користь народження глобального інформаційного суспільства як світу, «позбавленого ваги», світу мережевих технологій, основою якого є інформація та знання, він стверджує, що глобальність трансформацій великою мірою є мігом, а фундаментальні основи соціо-економічної системи залишаються стали, хоча форми та практики життя, можливо, дещо змінюються.

Мей далекий від сліпого захоплення можливостями, що їх дають суспільству нові інформаційні та комунікаційні технології, і вказує на такі проблемні теми, як співвідношення інтернету й національних держав, політику приватності, анонімності й можливості нагляду, комерційні аспекти інтелектуальної власності й «кіберкомунізм», специфіку нового поділу праці, особливо інтелектуальної та праці вдома, політичний активізм в інтернеті тощо.

Виклад формується навколо чотирьох ключових тверджень про «нову еру»:

- ми переживаємо соціальну революцію;
- організація економічних відносин зазнала перетворення;
- змінюються політична практика разом із суспільствами, де її застосовують;
- держава з її владою остаточно занепадають.

Розглядаючи різноманітні аспекти цих положень, автор не відступає від своєї наріжної тези: хоча зовні людська діяльність зазнала змін, її сутність не змінилася. Мей заперечує тезу Маршала Мак-Люена «засіб передачі повідомлення є саме повідомлення». Ретельно аргументуючи свою позицію, він відстежує різноманітні прояви інформаційного суспільства, проте, прагнучи довести правоту свого скепсису, не є вільним від деякої тенденційності в доборі фактів.

Тамара Злобіна

ливими були різні речі й кожен міг думати, що згодом таки перехитрує іншого. Одні дослідники пишуть про це як про альянс між більшовиками та російськими рятівниками імперії, інші – як про альянс між більшовиками та її українськими руйнівниками.

Перемога більшовиків знищила спільноруську націю, а самі росіяни не виступили проти цього під власним національним прапором (прикметно, що Установчі збори не використовували російської націєтворчої термінології), українці ж намагалися домовитися з більшовиками, бо ті були самотні речниками петроградського/московського уряду, які не промовляли від імені «спільноруського народу».

Революція 1917 року, стверджує історик Сергій Плохій,

була поворотним пунктом демонтажу імперської Росії. Вона наново визначила стосунки між спільноруським, російським та українським проектами, а також між панівними дискурсами, з одного боку, та історичними парадигмами й наративами – з другого. Серед головних жертв цієї реструктуризації був спільноруський проект, бо більшовики <...> прийняли, і не лише теоретично, а й на практиці, поділ спільноруської національності на три окремих націй: російську, українську та білоруську. <...> Потреба демонтувати старі імперські та водночас розвивати постімперські національні структури та ідентичності примирила більшовиків і лідерів українського національного руху й дала змогу Грушевському повернутися 1924 року в Україну⁴.

Ці спостереження змальовують історичне й ідеологічне тло національної політики 1920-х років у Советській Україні. На думку Плохія, праця Грушевського після 1924 року показує, «як і за яких обставин стало можливим співробітництво між більшовицьким режимом та активістами українського національного руху, який це мало вплив на їхнє політичне становище, і, врешті, як цей незручний компроміс формував їхні історичні наративи».

Проте, що саме українські соціалісти найбільше цінували в більшовиках, дуже відверто писав перед поверненням до – вже советської – України, один тоді ще екзильний науковець. Михайло Лозинський, фахівець у міжнародному праві, стверджував в «Увагах про українську державність» (Відень, 1927), що більшовики знищили соціальне підґрунтя російської домінації в Україні, адже перед революцією аристократичні землевласники та міська буржуазія були росіянами. Земельна власність перейшла в руки українського селянства. На Правобережній Україні переважали поляки, й уряд Директорії не зміг би підважити їхньої економічної зверхності. Українська лівиця цінувала те, що більшовики руйнували старий соціальний лад, а відтак підривали панівну позицію російської спільноти й культури в українських містах – за капіталізму українцям це ніколи не вдалося б. Отож вони вірили, що більшовики розчистили шлях для зростання української присутності й переважання українців у містах. Це сподівання ґрунтувалося на припущенні, що хоча російську «буржуазію» можна було знищити, а от українське селянство – добра новина! – зась. Усі вони

були твердо переконані, що соціальне є вищим за політичне і навіть уявити не могли того, що відбудеться на їхніх очах менше, ніж через десять років по закінченні революційної війни.

Не знати, чи Лозинський та його однодумці читали у Відні те, що Устрялов писав у іншому кутку планети – в Харбіні, але якби вони зважили на ці міркування, то усвідомили б, що знищення російської буржуазії не означало зникнення «безкласових» чи етатистських великодержавницьких російських націоналістів.

Останній бій Леніна:
березень – грудень 1922

Можливо, Ленін і був вдячний колишнім імперським етнографам за допомогу, яку вони надавали більшовицьким управлінцям на етнічно неросійських територіях, але його дуже бентежила загроза справі комунізму з боку членів старої еліти, яким комуністичний уряд дав роботу в різних державних установах. Уже на початку 1922 року, через п'ять років після Лютневої революції, Ленін, здається, зрозумів, що його Жовтнева революція знищала не лише буржуазію, але й пролетаріят. Росія на власному прикладі довела, що революції часом приносять і той інший результат, про який 1848 року йшлося Марксові. І хоча Моше Левін у книжці «Останній бій Леніна» не цитує тих Марксових слів, проте висловлює схожу думку про пролетаріят, застосовну з очевидних причин і до буржуазії:

Сам Ленін сказав, що силу пролетаріату підважило передовсім створення державної машини, й додав, що пролетаріят став *здекласованим*, себто, що він як клас зійшов із колії... Революція, яку представляли як захоплення влади пролетаріатом (що справді великою мірою саме так і було), у кінці громадянської війни, коли більшість її піонерів було винищено, виглядала зовсім інакше. <...> Щойно визнали вмирання пролетаріату, диктатура почала одна за іншою втрачати приписувани їй риси.

Ленінова відповідь на це питання міститься у промові на XI з'їзді партії в березні 1922 року, де він ставить діагноз советській державі, яку створив, скинувши демократичний («буржуазний») уряд, що був наступником царської держави. Коли Ленін говорить про різні думки, спричинені запровадженням НЕПу в Росії та за кордоном, то запитує: «Я хотів у зв'язку з цим торкнутися питання про те, що таке нова економічна політика більшовиків – еволюція чи тактика? Так питання поставили зміновіхівці, які, як ви знаєте, є течією, що прищепилася в емігрантській Росії. <...> [Це] люди, які прийшли до переконання, що Радянська влада буде російську державу, і тому треба йти за нею».

Далі Ленін доводив, що емігранти (особливо він виділив Устрялова, який підтримував советську державу, бо її політика, мовляв, веде до «звичайної буржуазної влади») прагнуть відновлення в Росії капіталізму, тож їхні погляди треба сприймати серйозно, адже вони «виражають настрої тисяч і десятків тисяч всяких буржуїв або радянських службовців, учасників

нашої нової економічної політики. Це – основна і справжня небезпека. І тому на це питання треба звернути головну увагу: справді, чия візьме?».

На думку Леніна, в советській Росії і далі триває «відчайдушна, шалена, якщо не остання, то близька до того боротьба не на життя, а на смерть між капіталізмом і комунізмом». Аби зійтися в цій останній битві, «треба ясно поставити питання – в чому наша сила і чого нам не вистачає? Політичної влади цілком досить. <...> Основна економічна сила – в наших руках. <...> Чого ж бракує? Ясна річ, чого бракує: бракує культурності управлінському прошаркові комуністів. Але якщо взяти Москву – 4700 відповідальних комуністів – і взяти це бюрократичне громадянство – хто кого веде? Я дуже сумніваюся, щоб можна було сказати, що комуністи ведуть це громадянство. Коли правду казати, то не вони ведуть, а їх ведуть».

За цим нечуваним зізнанням Ленін покликався на історію:

Тут сталося щось подібне до того, що нам у дитинстві розповідали з історії [Ленін, мабуть, припускав, що його слухачі ходили до таких самих гімназій, зі старожитньою історією, грекою та латиною, як і він сам]. Нас учили: буває, що один народ завойовує інший народ, і тоді той народ, який завойовував, буває завойовником, а той, який завойований, буває переможеним. Це дуже просто і всім зрозуміло. Але що буває з культурою цих народів? Тут не так просто. Коли народ-завойовник культурніший за народ-переможений, то він накидає йому свою культуру, а коли навпаки, то буває таке, що переможений свою культуру накидає завойовникові. Чи не вийшло щось схоже в столиці РСФСР і чи не сталося тут так, що 4700 комуністів (майже ціла дивізія, і все найкращі) виявилися підпорядкованими чужій культурі? Правда, тут може начебто створитися враження, що у переможених є висока культура. Нічого подібного. Культура у них мізерна, жалюгідна, але все ж вона більша, ніж у нас. Хоч яка вона жалюгідна, хоч яка мізерна, але вона більша, ніж у наших відповідальних працівників-комуністів, бо їм бракує вміння управляти.

Виходом було «вчитися в буржуазії», але, як завважив у згадуваній праці Лешек Колаковський, це гасло «зрєалізувалося у водночас трагічній і гротесковій формі». Більшовики «з величезними труднощами та лише половинчастими успіхами переймали – й далі переймають – технічні досягнення капіталістичного світу... Від революційних мрій залишилися фразеологічні кораблетрощі, що правлять за декорацію *totalітарного імперіалізму*». Колаковський пише, що у своїй промові у березні 1922 року «Ленін чудово передав майбутні небезпеки», а його цитовані вище слова були «одним із найпроникливіших спостережень Леніна про нову державу».

Події, що в них Ленін 1922 року вбачав конфлікт між комунізмом

⁴ Serhii Plokhyy. *Unmaking Imperial Russia: Mykhailo Hrushevsky and the Writing of Ukrainian History*. – Toronto–Buffalo–London: University of Toronto Press, 2005, с. 213–214.

і капіталізмом, декому з учасників видавалися іншою історичною драмою – націоналістичною виставою, де на кін виходили суперницькі націоналістичні проекти, насамперед російський та український. Ускладнювальним чинником було те, що дехто з акторів ленінської сцени мав ролі й у драмі націоналістів.

Ленін неправильно ідентифікував тих «переможених», що становили загрозу «переможцям» і їхнім комуністичним ідеалам. Знищивши буржуазію, більшовики не могли відгукнутися на його заклик навчатися від неї. Одинокі «просвітники», яких вони залишили від попереднього режиму, були колишніми урядовцями царської держави – послідовниками радше Пуришкевича, ніж Струве.

Советські урядовці, яким Ленін закидав, що вони погані комуністи, втілювали програму російських націоналістів, одну із суперницьких моделей Росії, етатистську концепцію, відповідно до якої Росія мала бути потужною багатоетнічною імперією, з урядом ані ліберальним, ані демократичним, і з некапіталістичною економікою. Власне, як завважив Колаковський, замість учитися в буржуазії більшовики «легко, швидко та цілком присвоїли й зробили ефективнішими методи керівництва й управління, які перейняли у царських чиновників». Ленін був певен, що людина, котра не поводитьсь як комуніст, автоматично служить справі капіталізму. Але це не конче було так. Устрялов це знав: він був за Росію й охоче визнав владу комуністів, бо ті, на його думку, врятували Росію як велику державу. Для цього ворога комунізму комуністична ідеологія була націтворюючою силою в багатоетнічній державі. Збереження територіальної цілісності Росії як держави, попри ідеологію чи політику можновладців, було вирішальним для нього і для багатьох інших, зокрема, схоже, й для працівників советського апарату – Держплану, ДПУ, командного складу Червоної армії. Вбачаючи головний вибір між соціалізмом і капіталізмом (навіть коли той ховався за ідеологічним прикриттям російського націоналізму), Ленін навіть не припускав, що для когось усе було навпаки, й справді важили саме національні інтереси, хай навіть їх «ідеологічно приховував» конфлікт між капіталізмом і комунізмом.

Березневу промову Леніна слід поставити в контекст із його добре знаною реакцією на висловлену трохи пізніше у тому ж таки 1922 році пропозицію Сталіна розширити РСФСР, зробивши Україну, Білорусь, Грузію, Вірменію та Азербайджан автономними республіками Російської Федерації, зі статусом, рівним із уже наявними автономіями, як-от Татарська та Башкирська. Ленін дуже потерпав через, як він уважав, поширення серед комуністів російського великодержавного націоналізму й намагався цьому опиратися. Урівняти Росію з Україною, Білоруссю та Закавказькою Федерацією означало дати сигнал, що навіть самою своєю назвою Советська федерація відмовляється наслідувати Російську імперію, а наднаціональна структура держави мала змушувати більшовицьких урядовців думати інтернаціонально, а не «поросійськи».

Утворення ССРСР у 1922 році було ходом, яким більшовики планували поширити вплив за межі советських

республік. Ольденбург і його колеги, запропонувавши 1917 року Ленінові свої послуги, насправді турбувалися про захист «російських національних та імперських інтересів», а Ленін разом із Троцьким та іншими більшовицькими лідерами тоді й у наступні роки вважали свою революцію першим кроком міжнародної пролетарської революції, покликаною не змодернізувати, а замінити традиційні національні держави. У 1918–1919 роках більшовики сподівалися на комуністичний переворот у Німеччині й радісно вітали Угорську Советську Республіку, а 1920 року Червона армія прагнула встановити советський уряд у Варшаві. Тоді Ленін неабияк переймався перспективою комуністичного прориву в Центральній Європі по тому, як Червона армія захопить Галичину. До початку 1922 року це очікування негайної революції в Європі поховали, але навіть сама назва першої комуністичної держави – ССРСР – сповіщала світ про те, що засадничо владу комуністів не буде обмежено до однієї, хай і величезної, країни.

Хоч би якими були справжні Ленінові мотиви та сподівання, договір від 30 грудня 1922 року став однією з найважливіших подій в історії України та Росії. Досить порівняти його пункти з вимогами українців та інших народів після березня 1917 року, коли ще не йшлося про Росію як складник федеральної держави – наступниці імперії Романових. 1922 року Ленін перевершив Грушевського: можна сказати, що договір 1922 року та конституція ССРСР 1924-го були політичним – хоч у тодішніх політичних обставинах тільки формальним – визнанням історичної концепції, яку Грушевський 1904 року виклав у статті «Звичайна схема “русской” історії і справа раціонального укладу історії східного Слов’янства». Грудень 1991 року виглядав би інакше, якби Ленін не переміг Сталіна й не запобіг «автономізації» союзних республік.

Це твердження, проте, не означає, що поза нашою увагою залишилися такі суттєві факти, як унітарна структура компартії, а також служби безпеки й армії. Навіть у тих сферах, на які формально поширювався федералізм, неросійські республіки поступово, але неухильно перетворювалися на *de facto* підпорядковані «центрові» одиниці. Хоча Сталін і програв боротьбу за назву держави, він мав твердий намір перемогти в іншій, справді важливій справі. Проте деколи в історії «форма» врешті-решт перемагає «зміст», а дух – матерію...

Тоталітарний імперіалізм Сталіна

Через брак місця не обговорюватиму тут Сталінську епоху, але про дві речі таки треба сказати.

Передовсім маємо згодитися зі Сталіновим твердженням, що колективізація сільського господарства дорівнює революції – з його слів, це революція згори, вагу якої можна порівняти з ленінською Жовтневою революцією. Сталін зліквідував єдиний клас, що залишився після знищення і буржуазії, і пролетаріату. Отож у 1930-х він завершив те, що більшовики розпочали в 1918–1919 роках.

По-друге, Сталін не лише практично впроваджував тоталітарну систему,

але й дав напрочуд щире її означення, пояснивши, що «система диктатури пролетаріату» є «механізмом» чи структурою, у якій партія становить «основну/напрямівну керівну силу». Все інше – ради, профспілки, жіночі й молодіжні організації тощо – це, надумку Сталіна, знаряддя, які «поєднували» партію з «масами». Отож Сталін проголосив поглинення суспільства через державу та знищення всіх посередників між державою та масами: «Радянський апарат у глибокому розумінні цього слова, – писав він, – складається з Рад плюс мільйонні організації всіляких безпартійних і партійних об’єднань, які з’єднують Ради з найглибшими “низами”». Вони «зливають державний апарат із мільйонними масами і знищують крок за кроком усяку подобу бар’єра між державним апаратом і населенням».

Попередній висновок

Тоталітарний чинник був присутній у російсько-українських стосунках упродовж майже всього ХХ століття.

Саме тоді, коли і Росія, і Україна перебували під тоталітарним Леніном, їх зробили формально рівними: відповідно до офіційних декларацій, вони стали республіками-засновницями нового політичного утворення, ССРСР. Сімдесят років потому і Росія, й Україна, все ще під комуністичним, проте вже не тоталітарним правлінням Бориса Єльцина й Леоніда Кравчука, незалежилися та визнали незалежність і територіальну недоторканність одна одної.

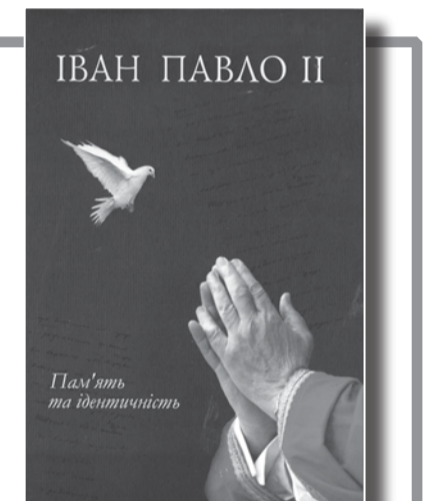
Історик, який пам’ятає складні й трагічні події минулого століття, відчуває спонуку до рефлексії про те, що сталося і за яку ціну. Льюїс Нам’єр почав лекцію про 1848 рік як матицю історії, що визначала напрямок історичного розвитку наступного століття, цитатою з Данте. Ці ж Дантові слова згадуються під час роздумів про події, що відбулися між 1917 та 1991 роками на більшій частині земної кулі й для значно більшої кількості людей. Насправді на українцях і росіянах було розіграно *два* тоталітарних проекти, що почали співпрацювати, розв’язавши Другу світову війну – а згодом самі ж і зійшлися у цій найбільшій із будь-коли бачених в Європі воєн. Поміж іншого, результатом того альянсу, а потім і війни стала Україна в територіальних межах 1945 року. На перспективу ця війна також створила передумови для подальшого розпаду ССРСР і появи незалежних України та Росії.

Джон Гудинг із перспективи кінця ХХ століття сказав про час, коли Сталін був при владі:

Події 1929–1953 років стали цілковитою несподіванкою для всіх, окрім жменьки справжніх провидців, і знищили сподівання майже всіх просвічених росіян, більшовиків та лібералів. Більшовики, попри все, були певні, що, діставши владу, вестимуть Росію більш-менш прямою дорогою до самоуправління й егалітарного суспільства без примусу та держави. Ліберали вважали, що революція, яка повалила царат, безумовно,

проторує шлях до гуманнішого, законослухняного, демократичного та плюралістичного суспільства. Всі ці переконання ґрунтувалися на колективній мудрості декількох поколінь просвічених росіян – інша річ, чи вона існувала насправді а чи вони видавали бажане за дійсне. Все, що залишилося від них, було знищено у велетенському вогнищі сталінізму⁵.

До Гудингового списку тих, хто «не зрозумів», не зумів діагностувати справжню природу й деструктивний потенціал «советського експерименту», просто додати також і неросіян, зокрема українців. ХІХ століття було великою мірою віком оптимізму – й однією з речей, із якою згоджувалася більшість людей, було те, що «суспільство», врешті-решт, є сильнішим, ніж «державна» чи політична влада. Звісно, головні дійові особи трималися цього переконання впродовж перших десятиліть ХХ століття. Можна тільки пошкодувати, що ані Ленін зі своїми прихильниками, ані Грушевський та інші Ленінові опоненти не згадали останніх слів із Марксової цитати, яка розпочинала цей есей. □

Іван Павло II Пам’ять та ідентичність

Львів: Літопис–УКУ, 2005

Побудована в формі бесіди – точніше, розлогих відповідей на окремі запитання – книжка Святішого Отця торкається фактично всіх головних проблем християнства: з’ясування межі між добром і злом, свободою та відповідальністю, взаємин церкви, держави й окремої особи, сутності людського та Божого милосердя. Понтифік запрошує до щирої розмови кожного читача, без страху переходячи на його «світську» територію та розмірковуючи про ті проблеми, які хвилюють сучасну людину, незалежно від її віровизнання, і промовляючи тими словами, які може почути й зрозуміти кожен.

Ця бесіда зовсім не абстрактна. Радше навпаки, Святіший Отець вивідає лише власний досвід – і коли пов’язує роздуми про силу християнського милосердя з учиненим особисто на нього 1981 року замахом, і коли міркує про головні «ідеології зла» ХХ століття – фашизм і комунізм. Папа, завважає в передньому слові кардинал Любомир Гузар, «це людина, яка живе тими проблемами, якими живемо і ми, яка старається зрозуміти і діяти в дуже конкретних обставинах щоденного життя».

Водночас усе, що сказав чи написав Іван Павло II, має незвичайну силу впливу, що перевершує силу будь-яких людських слів і, мабуть, найліпше доводить його особливе місце й призначення в світі.

Роксоляна Свято

⁵ John Gooding. *Rulers and Subjects: Government and people in Russia 1801–1991*. – London–New York–Sydney–Auckland: Arnold, 1996, с. 201.